

KARABAĞ'DA GELENEKSEL TAŞ İŞLEMECİLİĞİ

Taş heykel. Ağdam, Karabağ

Pitoresk dağlar, geniş ve kurak ovalar diyarı olan Karabağ bölgesi, insanlığa en eski Kuruçay arkeolojik kültürünü armağan etmiştir. Arkeolojik kazılara bakılırsa, bu eşsiz kültür yaklaşık yarım milyon yıl önce oluşmaya başlamıştır. **İlkel insanın çalışma faaliyetlerine başlamasının bir nevi materyal hazinesi olan dünyaca ünlü Azıh mağarası** bu sürece önemli açıklık getirmiştir. Bu mağarada yapılan kazı çalışmaları sonucu mağaranın Paleolitik katmanlarında çakıl taşlarından yapılmış iş araçları bulunmuştur. Tüm bunlar Karabağ'da taş işlemeciliği tarihinin Buzul çağından başlatmaya esas veriyor.

Azıh mağarasının Paleolitik kültür tabakasının alt katmanlarında iş araçları görevini yapmış bazı çakıl taşları ve onların parçaları ortaya çıkarılmıştır. Ama bunlar henüz özel olarak yapılmış iş araçları değildir, onların üzerinde taş işleme izleri bulunmuyor. Ama mağaranın Şölyen ve Aşölyen kültür tabakalarında kesme, kırma, kazma, inceltme ve oyma işlerinde kullanılan satıra benzer ilk kaba aletler bulunmuştur!. Böylece, **taş işlemeciliği tarihi, kırma tekniğinin ortaya çıktığı Şölyen çağından itibaren başlamıştır.** Karabağ'ın yoğun nehir ağı olan dağlık arazisinin çok eskiden taş işlemeciliği için hammadde kaynağı olduğunu kaydetmek gerekiyor. Karabağ'ın Paleolit dönemine ait anıtlarda – Azıh, Tağlar, Zar mağaralarında bulunan iş araçları ve silahlar esasen çakıl, çakmaktaşı, volkanik cam (obsidyen), çok az bir kısmı da bazalt ve kireçtaşından yapılmıştır. İlk önce taş kütlelerini kırdıktan sonra elde edilen parçaları çentikleme yolu ile kesici, kaşağı, sivri, batıcı iş araçlarına

Taş ev eşyaları

dönüştürüyorlardı. Daha sonra onların tipolojik türleri-bıçak, keser, biz, oyma kalemi ortaya çıktı². Görünen o ki, Orta Paleolitik çağ (mustye kültürü) dönemindeki taş aletler disk biçimli çekirdek parçalarından, Üst Paleolitik çağda ise prizma biçimli parçalardan yapılmıştır. Üst Paleolitik çağdaki taş aletlerin, çakmaktaşının uzun parçalarından ve ahşap ve kemikten sapla donatıldığı dikkat çekicidir. Saplı taş iş aletleri ve silahlar yapma geleneği Mezolitik çağda da devam etmiştir. **Taş alet ve silah yapımında tekniklerin gelişmesi sonucu, özellikle, ok ve yay icat edilmiştir.** Arkeolojik kazılar sırasında bulunan mikrolitik (küçük taş parçaları-*terc.*) ok uçları, küçük ok ve mızrak gibi delici silahların bilmiş uçlarının geliştirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Oldukça zor bir teknikle yapılmış bu ok uçları, Karabağ'ın Mezolitik çağ insanlarının atıcı silahları kullanma yeteneğinin, aynı zamanda da, artık uzmanlaşma yoluna giren taş işleme sanatının yüksek düzeyde olduğunun göstergesidir. Bu nedenle de, taş işlemeciliğin zorlaştığı bir son aşamada, **kabile üyelerinden olan ustalar arasında yay üreticileri ortaya çıktı. Bu olay, ilkel toplumda emeğin ilk ve en büyük ayrımı- hayvancılığın tarımdan ayrıldığı Neolitik çağ döneminden çok daha önce gerçekleşmişti.**

Neolitik çağın (Cıvalı Taş Devri) en önemli tarihsel başarılarından biri benimseme ekonomisinden (toplama, avcılık ve balıkçılık) üretime geçme oldu. Tarımcılığın gelişmesi, toprak sürümü, hasat ve harmanlamada kullanılan – çapa, orak ilaveleri, rende, havanda, bileği taşı, el değirmeni gibi bir dizi taş aletlerin ortaya çıkmasını sağladı. Karabağ'ın Neolitik çağa ait taş aletlerin önemli özelliklerinden biri onların bir bölümünün taşlama ve

Taş form

delme yolu ile işlenmesidir. Bunlar, taşlanmış taş baltalar, topuzlar, sopa saplarıdır. Üretken ekonominin ortaya çıkması, göçebe yaşam

tarzından yerleşik düzene geçmeye de yol açtı. Bu, aynı zamanda, taş konut ve idari binaların yapımının başlangıcı olan inşaatın ortaya çıkmasına yardımcı oldu.

Taş ev eşyaları

Taş ev eşyaları

Böylece, **iş aletleri ve silah yapımının yanı sıra taşın yeni pratik işlevi de ortaya çıkmış oldu ki, bu da şimdi en uygun inşaat malzemesi idi.**

Polimetalik çağda taş aletlerin üretimi azalmış, ama genel olarak taş büyük ölçüde esas inşaat malzemesi olarak günlük yaşam değerini korumuştur. Büyük yerleşim yerlerinin çevresindeki duvar ve mazgallı engeller şeklindeki çeşitli surlar, bir kural olarak taştan inşa ediliyordu. Karaköpektepe'deki Orta Tunç Çağına ait yerleşim yerindeki savunma duvarının kalınlığı 3 metreye ulaşır³. Ağdam yakınlarındaki Üzerliktepe yerleşim merkezinin etrafındaki devasa taş duvarlar mevcuttur⁴.

Hankendi'nin kuzeyindeki büyük höyükler bize, 6 binyıllık tarihsel dönemin maddi kültür örneklerini sunmaktadır. Bunların arasında, özellikle silisyumlu ok uçları ve cilalı topuzlar gibi taş ürünler, aynı zamanda, döküm yöntemi ile tunç eşyalar elde etmek de dahil olmak üzere, tunç madenciliğinin gelişmesiyle üretimi başlanan soğuk silah dökümü için taş kalıplar da bulunuyor. Bu nedenle, **belirtilen dönemden itibaren**

Karabağ kalıpcıları, çeşitli araçlar ve silahların dökümü için büyük ölçüde yumuşak türden taşlardan kalıplar yapmaya başlamışlar. Bunun yanı sıra, yeni çağda, el değirmenleri, rende, havanda, ahır yemliği, su yolu, testiler, süt kovanı dahil günlük kullanım amaçlı bir dizi taş aletlerin üretimi devam etmiştir. Taş yontmacıların bir kısmı değirmen taşları, el değirmenleri ve harman tahtaları üretiminde uzmanlaşmaya başladı. Bu bağlamda, değirmen taşları ve el değirmenlerinin yapımı için en uygun sayılanı Alban Gandzasar manastırı yakınlarında çıkarılan taşlardı.⁵ Ahalisinin çamurlu küçük nehir ve yapay suolları sularını kullanmak zorunda kaldığı Mil-Karabağ ovasında suyun çamurdan temizlenmesi için ta eskiden küçük gözenekli taş kayalar kullanılmaktaydı. Başlangıçta, gonca şekli verilerek taşın yüzeyi yontuluyor, daha sonra ise iç kısmı oyuluyordu. Benzeri şekilde, havanda, ahır yemliği ve sürahi gibi geçmişte önemli olan ev eşyaları yapılmaktaydı. Taş ocakları yakınlarında bulunan yerleşim merkezlerinin ahalisi, taş yontmacılara ahır yemliği, su yolu, su depoları,

Taş işlemeciliği aletleri

Mezar taşı

harman tahtaları gibi günlük kullanım eşyaları sipariş veriyordu.

Karabağ'ın geleneksel taş işlemeciliğinde, **mezar taşları ve hayrat çeşmeleri yapan ustalardan oluşan cenaze zanaatı yer almaktaydı.** Mezar taşları yapımı geniş yayılmış ve uzun bir geçmişe sahiptir. Karabağ'da bunların bir dizi çeşitleri – taş kutular, insan ve hayvan heykelleri, lahitler, dikey ve yatay mezar taşları, mezar üstü diskler bilinmektedir.

Karabağ'da ölen insanın anısını yaşatmak için taş mezarların yapımı geleneği zengin bir tarihe sahiptir. Böylece, Tunç çağına ait bazı höyüklerde (Haçınçay nehrinin sağ kıyısındaki Hocalı, Dovşanlı) taş kutular tipi mezarlar bulunmuştur. Dini geleneklerle bağlantılı olan lahit ve insan heykelleri tipi mezarlara ise daha çok erken Ortaçağ mezarlıklarında rastlanıyor. Türk boylarının özelliği olarak kabul edilen hayvan heykelleri (eyerlenmiş at – terk edilmişlik, koyun – gurur ve eğilmezlik sembolü) gelişmiş ve geç dönem Ortaçağ'da geniş yaygındı.

Dekoratif sanatta, farklı şekilde olan sivri uçlu gravür aletlerinin kullanıldığı oyma ve gravür Karabağ'da geleneksel taş işlemeciliğinin engelişmiş alanlarıdır. Oymacılar genellikle mezar taşlarına ve onların çeşitli unsurlarına – sütunlara, kaidelere, kornişlere ve kemerlere desenleme ve kitabeler işliyordu. Bu bağlamda, Arapça hat türleri – kufi, nesih, sülüs, talik, nestalîk ve tevkii kullanılmaktaydı.⁶ Kitabesiz yüzeyler geometrik ve çiçek desenler ile süsleniyordu. Bunun

Mezar taşı

Penah Ali Han'ın Sarayının girişi

dışında, mezar taşlarına ev eşyaları, silah ve at takımı resimleri işleniyordu. Modern çağda mezar taşına ölenin resmini işlemek gelenek haline gelmiştir. Karabağ'da geleneksel taş işlemeciliğinin etnografik yönleri ele alındığında, Azerbaycan'ın bu tarihi bölgesinde taş eşyaların yapımının, Paleolitik dönemden günümüze kadar uzun bir evrim geçirdiği görülüyor. Geleneksel yerel el sanatlarının bu alanı, süslenmesi için oyma, kertik, delme ve taşlama dahil çeşitli teknik yöntemlerin kullanıldığı iş aletleri, silah, ev eşyaları, inşaat malzemeleri ve mezar taşlarını sunmaktadır. ❁

Kaynakça

(Endnotes)

1. M.Гусейнов. Древний палеолит Азербайджана. Баку, 1985, с. 6.
2. M.Hüseynov. Azərbaycan arxeologiyası. Daş dövrü. Bakı, 1975, s. 34-39; M.Гусейнов. Древний палеолит Азербайджана. Баку, 1985; С.Н.Замятин. Разведки по каменному веку в Азербайджане осенью 1953 года.// Труды Ин-та истории АН Азербайджана, том XIII. Баку, 1958.
3. Q.İsmayılov. Abidələr, xatirələr, düşüncələr. Bakı, 1981, s. 21, 30.
4. И.Г.Нариманов. Культура древнейшего земледельческо-скотоводческого населения Азербайджана. Баку, 1987; К.Х.Кушнарёва. Поселения эпохи бронзы на холме Узерлик- тепе около Агдама.//МИА СССР, 1959, No 67.
5. Экономический вестник Азербайджана, 1927, No 7-8, с. 81-85.
6. М.С.Нейматова. Эпиграфические памятники и их значение в изучении социально- экономической истории Азербайджана. Автореферат диссертации. Баку, 1968, с. 67; Она же. Мемориальные памятники Азербайджана. Баку, 1981, с. 3-4.